

Behçet Çelik: 1909 Adana Katliamı

Posted on 12/05/2017

Adana'da 1909'da yaşanan Ermeni Katliamıyla 1915 soykırımı arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusu tam olarak cevaplanabilmiş değil. 1909 Adana Katliamı: Üç Rapor'a yazdığı önsözde, Taner Akçam da 1909'un 1894-96 Ermeni kıyımlarıyla 1915 arasında bir ara halka mı olduğu sorusuna net bir yanıt vermenin zor olduğunu altını çizip "Asıl tarihçili[ğin] bu üç büyük yıkımı, aralarındaki farkları ve benzerlikleri ihmal etmeden ortak bir perspektiften okumayı başarmakta yat[tığını]" belirtir. Adana Katliamı kimi açılardan 1915'i bir hayli andırıyor - bir adlandırma meselesi bile mevcut. Nisan 1909 olaylarına "iğtişaş" (kargaşa) diyenler ile "katliam/kırım" diyenlerin yaşananları hayli farklı değerlendiği aşikâr.

Son yıllarda 1915 Soykırımı'nın yanı sıra Adana Katliamı'na ilişkin kitapların yayınında da bir artış var. Helen Davenport Gibbons'ın 2009'da yayınlanan Tarsus'un Kırmızı Kilimleri / Bir Kadının 1909 Ermeni Katliamı Tanıklığı isimli kitabı bunlardan biri. Kitap 1909'da sonradan Tarsus Amerikan Koleji ismini alacak olan St. Paul Koleji'nde öğretmenlik yapan Gibbons'ın annesine düzenli olarak gönderdiği mektuplardan oluşuyor. Gibbons, 1909 Nisan ayında hem Tarsus'ta tanık olduklarını hem de Adana'dan gelen haberleri aktarır mektuplarında. St. Paul Koleji'nin saldırıya uğrayan Tarsuslu Ermenilerin sığındıkları yerlerden biri olduğu ve Gibbons'ın da burada hemşirelik ve hastabakıcılık görevini üstlendiği de eklenmeli. Gibbons'ın tanık olduğu olaylar kelimelere dökülmesi çok zor şeylerdir, öyle ki bir süre sonra Adana'dan gelen eşyle de yaşadıklarını ve gördüklerini konuşamazlar. Hatırlamaktan ürkerler. Gibbons, bu konuda annesine şunları yazar:

"1909 Nisan'ını hayatımdan silmeye karar vermişim. Herbert'la ben birbirimizin anılarını paylaşmak istemiyoruz. Birbirimizle, gördüklerimize hatta hissettiklerimize ve yaptıklarımıza dair hiçbir şey konuşmadık. Herbert'ın hikâyesinin tamamını kendisinden

dinlemedim. O da benimkini sormuyor.”

Gibbons, kocasına anlatmadıklarının bir kısmını annesine yazmıştır yine de. Ölecek bile olsa yaşananlar hakkında bir belge kalmasını istemiştir. Şu cümle çok çarpıcıdır: “Her şey belli bir düzenle yürüyordu; cinayet, yağma ve yakma.” Tarsus’tan Mersin’e kaçma hazırlıklarını anlatırken yazdıkları ise belki de 1909 katliamının özetidir:

“Her şey mahvolmuş durumda. İnsanî bakış açısıyla söyleyecek olursak, emniyet memniyet hak getire. Soğukkanlılık? Esamisi kalmadı. Yiyecek yeterli mi? Yok. İnsanî ilişkiler? Yok. Kız kardeş, erkek kardeş, anne, koca, yok. Demiryolu bağlantısı? Yok. Mersin’de hiç konsolos yok. Kendi hükümetimden koruma yok. Hayatının sonunu hiç merak ettin mi?”

Hayâsız Adaletsizlik

Adana Katliamı’na ilişkin en önemli kaynaklardan biri olan Yıkıntılar Arasında ise geçen sene yayınlandı. Katliamdan üç ay sonra Patrikhane’nin Adana’ya gönderdiği yardım heyetinde yer alan dönemin önemli kadın yazarlarından Zabel Yeseyan, orada tanık olduklarını ve yaşadıklarını yazdığı mektuplarda eşine ayrıntılı biçimde anlatmış, iki yıl sonra da mektuplardan yola çıkarak hazırladığı Yıkıntılar Arasında’yı yayınlamıştır. Adana’ya katliamdan üç ay sonra giden Yeseyan, sağ kalanları dinlemiş, çevredeki köy ve şehirlere yaptığı yolculukta katliamın ne kadar geniş bir alanda yaşandığını gözleme imkânı bulmuştur. Yeseyan, katliama değilse bile, o katliamdan sağ çıkanların, özellikle yetim kalmış çocukların acı ve sıkıntılarına yakından tanıklık etmiştir:

“Çünkü hepsi de, istisnasız hepsi de içgüdüsel olarak hayatın ateşine kapılmış, unutmak istiyorlardı; ümitsizce, aklını yitirmişçesine unutmak istiyor ve yaralı yüreklerindeki tutku ve hatıraları açığa çıkarana kadar düşman gibi bakıyorlardı.” Bu çocukların başlarından ne geçtiğini bilemeyeceğinin de farkındadır: “Aklımda sadece ayrıntılar ya da tek tek resimler

canlanıyor, fakat asla o minik çocukların her birinin belleğinde saklı o sınırsız, o kanlı hikâyelerin toplamını hesap edemem.”

Yeseyan, yapıp ettiklerini, çırpınışlarını aktarırken kendini çaresiz hissettiğinde içine dolan hüsrancı ve böyle bir katliama tanık olmanın, katliamın ardından sağ kalanlara yeterince yardım ulaştıramamanın acı ve utancını da ifade eder.

“Daha da mahcup, o yaralı sakat kadınlardan çok daha ıstırap içinde, yüreğimiz parça parça, avuntusuz bir acıyla odaları dolaşırken, içlerinde inatla yaşama ve varlığını devam ettirme arzusunu her fırsatta gördüğümüz felaketzedelerle kıyaslandığımızda, kısırlaşmış burjuva ruhlarımızın ne denli acınası ve fakir olduğunu çok daha iyi hissediyoruz.”

Yeseyan, bu katliamın nedenleri hakkında fazla bir şey söylemez, ama o sıralarda başlayan divanıharp yargılamalarıyla ilgili anlattıklarından Adana’daki Türk yöneticilerin sağlıklı ve âdil bir yargılama yapmak yerine durumu kurtarmak, yaşananları örtbas etmek istedikleri açıkça anlaşılır. Oğlu ve kocası katledilmiş, kızları kaçırılmış bir kadın, başvuruda bulunduğu divanıharp yetkililerinin, “Ölüler dirilmez ey kadın! (...) Geçmişini unutmak lazım. (...) Olan olmuş, hangi birini cezalandıracağız? Yeterince kan döküldü zaten. Unutun geçmişini” diye cevap verdiklerini anlatır. Yetkililerden biri mallarının ne kadar azaldığını sorup “Divanıharp maddî kaybınızı geri vermek için gerekeni yapar” dediğindeyse, kadın şu cevabı vermiştir: “Ben dükkânımın ve evimin malını mülkünü istemeye gelmedim. Ben sizden suçluların cezalandırılmasını dilemeye geldim.” Ne var ki, bu talebi de yetkililer tarafından “kindarlık” olarak nitelendirilir ve alay edercesine kadına dininin bile düşmanları sevmeyi tembihlediği hatırlatılır.

Yeseyan çevre kasaba ve şehirlerdeki durumu görmek için çıktığı yolculukta Adana Katliamı’yla ilgili olarak suçlanan ve başka bir yere nakledilen Türk ve Ermeni mahpuslara eşit muamele uygulanmadığına da tanık olur. Ermeniler birbirlerine zincirlenmişken Türkler zincirlenmemiştir. “Hayâsız adaletsizlik” olarak tanımlar bunu. Bu tanım, katliamın ardından

adalet sağlanmadan, suçlular cezalandırılmadan bu iki milletin barış içinde yaşadıkları günlere dönüleceğini uman (ya da böyle olmayacağını bildikleri için gönül rahatlığıyla adaleti sağlamaktan kaçınan), yakınları katledilenlerin adalet taleplerini kindarlık olarak adlandıran yöneticilerin tavırlarına da hayli uygundur.

Üç Rapor

1909 Katliamı'nın neden yaşandığı sorusuna verilen farklı yanıtlar var. Resmî yanıt Meşrutiyet'le birlikte eşit yurttaşlık haklarına kavuşan Ermenilerin "şımarmaları" olmuştur. Bu tezin daha o zamandan ileri sürüldüğü de görülüyor Yıkıntılar Arasında'da. Müslüman köylü kadınları bile, çocukları katledilmiş Ermeni kadınlarını bununla suçlayabilmiştir.

Yeseyan da yaşananları şöyle ifade eder: "Özgürlük ve aydınlık hasretiyle bir ara insanca doğrulmuş olan başlar, şimdi gözü kara bir acımasızlıkla ezilmişti." On binlerce canın katledilmesine rağmen Ermeniler yeni bir başlangıç umudu yitirmemişlerdir yine de. En azından Yeseyan bu yaşananların arkada kaldığını ve Ermenilerle Türklerin yeniden eşit yurttaşlar olacağını ummuştur. Bütün bu ölümleri bir bedel olarak değerlendirir - "herkesin özgür ve eşit haklara sahip olacağı, herkesin yurttaş olacağı yeni bir vatan için." Marc Nichanian Yıkıntılar Arasında'nın önsözünde bunu tartışır. Yeseyan'ın yaşananları böyle anlamlandırmaya çalışmış olmasını hem anlar hem de eleştirir. Nichanian'a göre,

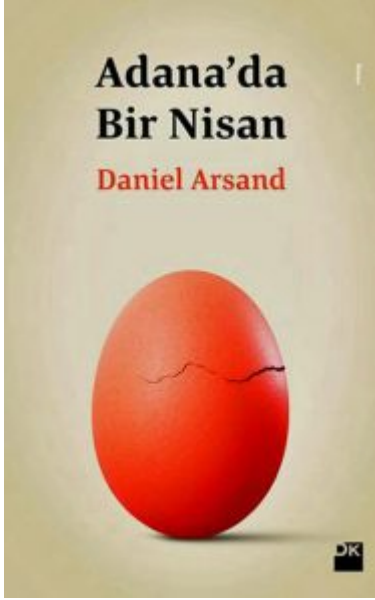
Yeseyan yaşananları eski istibdat rejimini yeniden canlandırmak, Meşrutiyet'i geri getirmek isteyenlerin işi olarak görmüştür. Nichanian'a göreyse Adana'da "uygulamaya konan yeni bir sürecin ilkeleri[dir]ve bu ilkelerin temsilcisi de Jön Türk hareketi[dir]."

Bu yılın ilk aylarında yayınlanan 1909 Adana Katliamı: Üç Rapor'da yer alan raporlarda da Yeseyan'inkine benzer bir görüş dile getiriliyor. Her üçü de 1909'da kaleme alınmış bu raporların ikisi Adana'da bizzat olaylara tanık olmuş iki kişiye, Garabet Çalyan ve Artin Arslanyan'a, üçüncüsü ise Osmanlı Meclisi milletvekili, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi Hagop Babigyan'a ait. (Babigyan'ın raporu Yıkıntılar Arasında'nın sonunda da yer alır.) Taner Akçam'ın Üç Rapor'un önsözünde vurguladığı gibi, Çalyan Adana olaylarının kesinlikle istibdat yanlılarının 31 Mart ayaklanmasıyla bağlantısı olduğunu belirtirken Arslanyan da, yerel hükümetin izin ve yardımıyla İstibdat yanlıları tarafından katliamın düzenlendiğini savunur. Babigyan'a göre de, Adana katliamının iki sorumlusu vardır: "İrtica" ve "istibdat." Bununla birlikte, her üç raporda da Adana'daki yerel yöneticilerin katliama nasıl seyirci kaldıkları, buna zemin hazırlayanları nasıl korudukları, katliamın ardından yapılan soruşturmalarda ölen Müslümanların neredeyse tamamı kendi mahallelerinde değil Ermeni mahallelerinde öldürülmüş olduğu halde, bunun ne anlama geldiğinin sorgulanmadığı, haksız yere Ermenilerin idam edildiği anlatılıyor.

Bu arada eklenmesi gereken bir nokta da, İTC üyesi ve Edirne mebusu Babigyan'ın Adana'daki Ermeni katliamıyla ilgili olarak hazırladığı raporu Meclis'e sunmadan bir gün önce ardında soru işaretleri bırakarak ölmüş olması. Nichanian, Osmanlı meclisinin bunu fırsat bilerek raporu hasıraltı ettiğini, daha da önemlisi Babigyan'ın Avrupa basınına verdiği mülakatlarda "Giligya'da İttihat şeflerinin katliamın örgütleyicileri arasında olduklarını açıkça beyan ettiğini" belirtiyor.

Adana Katliamı'nın nasıl açıklanacağı sorusu cevapsızlığını koruyor. Üzerinden yüz yıl geçen 1915 soykırımını anlamak için daha önceki kıyımlara, katliamlara bakmak elzem görünüyor. Benzeşen yanlar hiç az değil. Hatta geçmişe dönmek kadar, ileri bakmak ve Hrant Dink'in katledilmesinin de böylesi bir zincirin halkası olup olmadığını hesap katmak gerek belki de. Başka zaman bir araya gelmeyecek güçlerin 2007'de ittifakından söz ediyorsak, buna benzer ittifakların geçmişte de kurulup kurulmadığı eklenemez mi sorulara?

Bir de Roman

Bu yıl yayınlanan Daniel Arsand'ın Adana'da Bir Nisan isimli romanı da 1909 Adana Katliamı hakkında; daha doğrusu, romanda olaylar katliam zamanı geçiyor. Kurmaca bir eserden tarihî bilgiler toplamak, yanıtsız sorulara yanıt bulmak mümkün değil elbette, Arsand'ın da böyle bir çabası yok. Farklı roman kişilerinin katliamın hemen öncesinde ve sırasında neler yaşadıkları, neler yaptıkları kurgulanmış romanda. Aralarında katliamın sorumlularından Adana valisi Cevad Bey ile Adanalıları Ermenileri katletmek için kışkırtan İTC yöneticisi, İtidal gazetesi başyazarı İhsan Fikri de var, şair, kuyumcu, çiftçi gibi sıradan insanlar, komitacılar, haydutlar, genç kızlar ve kadınlar da... Gerek katliamın hemen öncesindeki atmosferi

gerekse katliamın dehşetini derinden ve etkileyici biçimde hissettiren bir roman Adana'da Bir Nisan. Raporlarda, tarih kitaplarında rakamlara indirgenen insanların et, kemik, sinir, duygu, düşünce, hayal, arzu ve tutkularından oluştuğunu akılda tutmaya da yaramaz mı edebiyat bazen?

DEĞİNİLEN KİTAPLAR

Helen Davenport Gibbons, Tarsus'un Kırmızı Kilimleri/ Bir Kadının 1909 Ermeni Katliamı Tanıklığı, çev: Attila Tuygan, Pencere Yayınları, 2009

Zabel Yeseyan, Yıkıntılar Arasında, çev: Kayuş Çalıkman Gavrilof, Aras Yayıncılık, 2014

1909 Adana Katliamı: Üç Rapor, der: Ari Şekeryan, Aras Yayıncılık, 2015

Daniel Arsand, Adana'da Bir Nisan, çev: Alev Özgüner, Doğan Kitap, 2015

